

Metafora – Tulkinnan syövästä kielikritiikkiin

Tätä nykyä ”metafora on kuollut” on kuollut metafora. Metaforan käsite on ehätetty julistaa kuolleeksi moneen kertaan sitten 1960-luvun, mutta siitä huolimatta metaforatutkimus voi kenties paremmin kuin koskaan. Kiista metaforan mielekkyydestä ei ole yksin tekstiteoreettinen, vaan debatti ulottuu tulkintatieteiden perusteisiin.

Metaforan käyttö ihmistieteiden ja kognitiivisten menetelmien silloittajana nousi laajaan tietoisuuteen 1980-luvun alkupuolella George Lakoffin ja Mark Johnsonin tutkimusten myötä. Viimeisen kymmenen vuoden tulkintatieteiden ’metaforisaatio’ on ollut läpitunkevaa. Käsitteen alan laajennuttua koskemaan lähes kaikkea merkityksenantoa sen tarkkuus ja mielekkyys on kokenut kadon. Siinä missä Charles Baudelaire flaneerasi symbolien metsässä, tulkintatieteiden edustajat joutuvat tahtoen tai tahtomattaan raivaamaan metaforien ryteikköä.

Kuinka metaforasta tuli totta

”Metaforan hegemonialla on pitkä historia. *Runousopin* kolmannessa kirjassa Aristoteles käsittelee metaforaa tulkinnan *hyveenä*. Keskiajalta 1800-luvulle metaforaa pidettiin yleensä ’trooppien trooppina’, jonka mukaan muita figuraalisen kielen muotoja on arvoitettu. Yhtä lailla Giambattista Vico kuin Johann Gottfried von Herder pitivät metaforaa kielen syntysanana.¹”

Tunnetusti Friedrich Nietzsche piti totuutta kuluneena ja aistivoimansa menettäneenä metaforana ja metaforaa kielellisenä illuusiona. Toisaalta hän antoi jälkeensä kirjoituksessaan ”Totuudesta ja valheesta ulkomoraalisessa merkityksessä” (”Über Wahrheit und Lüge im aussermoralischen Sinne”) metaforalle perustavan esikielellisen aseman:

”Hermostyke siirtyy ensin kuvaksi! Ensimmäinen metafora. Kuva jäljittyy edelleen ääneksi! Toinen metafora.”²

Näillä huudahduksilla Nietzsche toimi tahtomattaan tienraivaajana nykyisille kognitiivisille metaforakäsityksille, jotka ovat laajentaneet kielen metaforisuuden ajattelun ja merkityksen perustavaksi ehdoksi ja välittäjäksi³.

Kognitiivisen metaforakäsityksen mukaan arkinen kielenkäyttö on täynnä konventionaalisia metaforia, jotka suuntaavat kielenkäyttöä ja toimintaa. Teorian nokkamiesten Lakoffin ja Johnsonin iskulauseet kuten ”Elämme elämämme metaforiin palautuvien päätelmien

varassa”⁴ kuulostavat puoliksi nietzscheläisiltä, sillä erotuksella, että kognitivistisesta näkökulmasta metaforisuus on skemaattinen tietämisen mitta, Nietzschele valheellinen illuusio.

Lakoffin ja Johnsonin läpimetaforisoitu kielikäsite on asetettu monesta suunnasta kyseenalaiseksi. Käsite esitetään usein täysin historiattomasti, vaikka samantyyppisiä ja paremmin perusteltuja lähestymistapoja on esitetty useita⁵. Lingvistisen metaforakritiikin ääripäätä on edustanut Jerrold M. Saddock, jonka mukaan metaforalla (ja kielellisellä figuraatiolla ylimalkaan) ei ole tekemistä ilmaisun tai edes kielen kanssa, ja metaforan ongelma voidaan palauttaa pragmaattiseksi kysymykseksi⁶. Lisäksi kognitiivistien perusteet, metaforien yleisyys ja kielellinen läpäisevyys, ovat kyseenalaisia korpustutkimusten perusteella⁷.

Mannermaista vastarintaa

Metaforan epäily nousi yhdessä 1900-luvun alun kielikritiikin myötä. Monet 1900-luvun alun kokeelliset liikkeet, etenkin ekspressionistit ja futuristit, julistivat ”taistelun metaforaa vastaan”. Runoilija Theodor Tagger kirjoitti 1917 manifestinsa *Das neue Geschlecht. Programmschrift gegen die Metapher* ja samana vuonna Carl Sternheim yhtyi vastarintaan manifestillaan *Kampf der Metapher*.⁸

Mannermaisen metaforakriittisyyden taustavaikuttaja Martin Heidegger arvosteli kielen metaforisaatiota monissa kirjoituksissaan. Niin ikään useat Heideggerin jälkeen tulevat mannermaiset filosofit ovat tahtoneet, että heidät otetaan kirjaimellisesti. Jo *Anti-Oidipuksen* ensimmäisellä sivulla Deleuze ja Guattari entävät vakuuttamaan, että auringonsäteet puheenjohtaja Schreberin peräaukossa eivät suinkaan ole metaforia, vaan ”koneen vaikutuksia”⁹. Yhtä lailla Jean Baudrillard torjuu metaforan immanentille todellisuuskäsitykselle vieraana: ”Mikään tarina tai instanssi ei pysty enää tekemään läsnäoloamme metaforaksi. Määrittellemme itsemme käyttämättä minkäänlaista transsendenssia”¹⁰.

Ankarasta kritiikistä huolimatta, tai kenties siitä johtuen, viime vuosina metaforasta on kognitiivistisen

näkemyksen innoittamana tehty myös mannermaisen filosofian keskeiskäsite, jollaisena se on ymmärretty peräti ontologiseksi jännitteeksi ja filosofisen ongelmanratkaisun avaimeksi; aina Immanuel Kantista Jacques Derridaan¹¹. Hämmästyttävää kyllä filosofi Clive Cazeaux onnistuu tuoreessa kirjassaan lukemaan jopa metaforakriittisen Heideggerin nimenomaan metaforalla ajattelijoiden leiriin ja pitää keskeisenä Heideggerin saavutuksena ”ontologisen metaforan” käsitettä¹², mikä Heideggerin kritiikin tuntien edellyttää todella vastakarvaista Heidegger-tulkintaa.

Metaforisuus metafysiikkana

Väitöskirjassaan Pajari Räsänen on tutkinut Paul Celanin runouden tapoja vastustaa metaforisuutta niin kirjoituksen kuin myös tulkinnan välineenä¹³. Räsänen huomauttaa, että metaforatutkimuksesta on vaarassa tulla uusi metafysiikka¹⁴. Heideggerin toteamus, että metaforisuutta on vain metafysiikan sisällä¹⁵ uhkaa kääntyä päällelleen: metafysiikkaa on enää metaforisuuden piirissä. Metaforan kielestä on tehty metakieli.

Kuten Räsänen huomauttaa, metaforakeskustelu on saanut viime vuosina jopa hurmoksellisia sävyjä. Tästä esimerkkinä William Franke kirjoittaa artikkelissaan ”Metaphor and Making of Sense”: ”Metafora voi ulottua kaikkien maailmallisten faktojen ja objektien tuolle puolen ja määrittellä maailman kokonaan uudelleen.”¹⁶ Samalla hän vertaa metaforakeskeiseen kielikäsitteeseen siirtymistä ”kopernikaaniseen kumoukseen”¹⁷. Vaikka Franken tulokulma metaforaan on poeettinen, hänen metaforahybriksensä ei ole kaukana kognitivistisen metaforakäsityksen ylilyönneistä.

Kohdallisesta kritiikistä huolimatta metafora on edelleen poetiikan ja runoudentutkimuksen akateemisen opetuksen peruskäsite. Ilmeinen syy metaforan suosioon on sovellettavuus, jonka tekee helpoksi käsitteen epämääräisyys. Laajimmillaan ”kielen metaforisuus” laajentuu tarkoittamaan lähes kaikkea (figuraalista) merkityksenantoa. Samalla metaforan hegemonia on painanut lähes unohduksiin monia poetiikan ja retoriikan käsitteitä anakoluutista zeugmaan. Lingvistikissa kopernikaanisessa kumouksessa metafora on kiepsahtanut retorista keinosta ontologiseksi rakenteeksi, kuten Franke itseään toteuttavasti ennusti.

Ametaforisuus ja ei-tieto

Paradoksaalisesti kenties juuri anti-metaforisuuden ja metaforan vastustuksen vuoksi metafora pysyy teoreettisesti näkyvillä. Vuosikymmeniä jatkunut metaforakritiikki todistaa ennen kaikkea, että metaforasta ei päästä eroon vastustamalla sitä teoreettisesti. Anti-metaforisuudesta olisi kenties siirryttävä konkreettiseen *ametaforisuuteen*. Millaista kieltä totaalinen metaforattomuus edellyttäisi kielitieteeltä, runoudelta ja filosofialta, on vielä paljolti kokeilematta.

Toinen vaihtoehto on tehdä kielen laajasti ymmärretystä metaforisuudesta kielikritiikin väline. Jos Nietz-

schen henkeen myönnetään, että totuus on eittämättä metaforista, oma totuus ja toisen tieto pysyy välttämättä kyseenalaisena, avoimena ja haavoittuvana. Näin ollen, toisin kuin Lakoff ja Johnson ajattelevat, metafora ei olisi niinkään ymmärtämisen muoto, vaan tilan antamista eittämättä. Tällöin kielen metaforisuuden voisi käsittää kielen toisinelon ja vierauden kantamisena sellaisenaan, palautumattomassa outoudessaan, kirjaimellisesti.

Viitteet

- 1 Franke 2000, 139–140.
- 2 Nietzsche 1980, 879: ”Ein Nervenreiz zuerst übertragen in ein Bild! erste Metapher. Das Bild wieder nachgeformt in einem Laut! Zweite Metapher.”
- 3 Ks. Cazeaux 2007, 8.
- 4 Lakoff ja Johnson 2003, 273.
- 5 Ks. Jäkel 1999.
- 6 Sadock 1993, 57.
- 7 Cowie 1998, 10.
- 8 Ks. Müller-Richter ss. 107–111 & 111–114.
- 9 Deleuze 2007, 9.
- 10 Baudrillard 1991, 33.
- 11 Cazeaux 2007, 1.
- 12 Cazeaux 2007, 194.
- 13 Räsänen 2007, ks. myös Räsänen haastattelu tässä lehdessä.
- 14 Räsänen 2007, 60.
- 15 Heidegger 1958, 89.
- 16 Franke 2000, 148.
- 17 Sama.

Kirjallisuus

- Baudrillard, Jean, *Ekstaasi ja rivos* (L'autre par lui-même. Habilitation, 1987). Suom. Panu Minkkinen. Gaudeamus, Helsinki 1991.
- Cazeaux, Clive, *Kant, Cognitive Metaphor and Continental Philosophy: From Kant to Derrida*. Routledge, Lontoo 2007.
- Cowie, Anthony P., *Phraseology: theory, analysis and applications*. Clarendon, Oxford 1998.
- Deleuze, Gilles & Guattari, Félix, *Anti-Oidipus. Kapitalismi ja skitsofrenia* (Capitalisme et Schizophrénie 1. L'Anti-Cédepe, 1972). Suom. Tapani Kilpeläinen. Tutkijaliitto, Helsinki 2007.
- Franke, William, *Metaphor and the Making of Sense: The Contemporary Metaphor Renaissance*. *Philosophy and Rhetoric* Vol. 33 No. 2 (2000), 137–153.
- Heidegger, Martin, *Der Satz vom Grund*. Gesamtausgabe 10. Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main 1997 [1958].
- Jäkel, Olaf, Kant, Blumenberg, Weinrich, *Some Forgotten Contributions to the Cognitive Theory of Metaphor*. Teoksessa Gibbs, Raymond W. & Steen, Gerard J. (toim.) *Metaphor in Cognitive Linguistics*. J. Benjamins, Amsterdam 1999, 9–27.
- Lakoff, George & Johnson, Mark, *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press, Chicago 2003 [1980].
- Müller-Richter, Klaus & Larcari, Arturo (toim.), *Der Streit um die Metapher. Poetologische Texte von Nietzsche bis Handke mit kommentierenden Studien*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1998.
- Nietzsche, Friedrich, *Über Wahrheit und Lüge im aussermoralischen Sinn*. Teoksessa *Sämtliche Werke. Kritische Studienausgabe* (Band 1). Toimittaneet Giorgio Colli & Mazzino Montinari. Walter de Gruyter, Berlin 1980.
- Räsänen, Pajari, *Counter-figures: An Essay on Antimetaphoric Resistance. Paul Celan's Poetry and Poetics at the Limits of Figurality*. Academic dissertation. Helsinki University Printing House, Helsinki 2007.
- Sadock, Jerrold M., *Figurative Speech and Linguistics*. Teoksessa Ortony, Antony (toim.), *Metaphor and Thought*. Cambridge University Press, Cambridge 1993, 42–57.